

ՅԱՂ ՍՐԲԱՍՈՒՆ . Նշանակելով իր նուիրական, ճգնաղգեցիկ կեանքը և կենաց յետին ժամը : Իսկ քառակուսի բրգան ծայրն ալ քիչ մը տաշելով՝ տնկել ի գազաթը երկնաալաց սպիտակ սրտաձև սափոր մը ոսկի բոցով և ոսկի դծով նշանուած , զոր փափաքէի Հայկակ , որ թէ ոչ այնքան մեծ , գոնէ այնքան փայլուն ըլլար՝ մինչև ուր որ ըլլայինք՝ կարենայինք տեսնել զայն և կարդալ ՍԱՀԱԿ :

Հ . Ղ . Մ . Ա .

Շնիկ աստեղն ընկերը :

Երկնից երեսն աստղ մը կայ քան զամէնը գեղեցիկ , աստղ մը որ քան զամէնն աւելի իրեն կը ձգէ մեր աչքն իր լուսոյն պայծառութեանն ու շնորհափայլութեանն համար որով զարդաբուած է , և որ այս օրերս մտադիր դիտողութեանց ու խորին մտածութեանց առարկայ եղած է աստեղաբաշխից :

Եյս աստղն , որ Սիրիոս կամ Շնիկ անուամբ ամէնքն ալ կը ճանչնան , այնչափ հեռաւորութիւն ունի մեզմէ , որ մէկ միլիոն երեք հարիւր եօթանասունուիրեք անգամ աւելի է քան զայն որ կը բաժնէ մեզմէ զարեւն . և որուն լոյսն իւրաքանչիւր վայրկենի մէջ ընթանալով իբր տասն միլիոն աշխարհագրական մղոն՝ քսանուերկու տարի կ'ուզէ իրմէ մինչև մեզի հասնելու : Եւ սակայն այսպիսի մէկ անհուն հեռաւորութիւն մը , որ գոգցես մարդուս միտքը կ'ահացունէ , աստեղաբաշխը իրենց զօրաւոր դիտակներովը կտրեցին անցան , և այն անհնութեան խորէն այնպիսի գաղտնիք մը խլեցին ու դուրս հանեցին , որ կը կարծուէր թէ յաւիտեան անծանօթ պիտի մնար :

Իհաւաստիկ ինչէն սկիզբն առին դիտողութիւնքն . “Երբ քննելու հետ

էր , կը գրէր անցեալները Լըվեռիէ աստեղաբաշխն առ պաշտօնեայն Պաղղոյ հասարակաց ուսման , Շնիկ աստեղ դարու մը ընթացից մէջ եղած բաղդատական դիտողութիւնները Երլուն , Հայկին և Երկաւորին համաստեղութեանց աստղերուն հետ . Պէսէլ՝ այս աստեղ վրայ կը նշանակէր շարժումն մը մասնաւոր ճօճման , և շատ որոշ . անբացատրելի երևոյթ մըն է այս , եթէ չենթադրուի թէ Շնիկ աստղն ենթակայ ըլլայ մեծազանգուած մարմնոյ մը ազդեցութեանն՝ որուն հետ կապեր են զինքն տիեզերական ձգողութեան օրէնքն : Երբ այս ենթադրութիւնս այնպէս ճիշդ կը բացատրէ այն երևութիւն ամէն պարագաներն , որ մենք չենք կրնար չհաւատալ թէ այս չըլլայ ճշմարտին բացատրութիւնը : Եթէ մինչև ցարդ չկրցանք տակաւին գտնել Շնիկ աստեղ այս խորհրդաւոր ընկերը , պատճառն այս է որ անիկայ երկրորդ արեւ մը չկազմեր ինքնալոյս , ինչպէս են կրկնակ աստեղաց դրութիւնները , այլ է Շնիկ արեւուն մեծազանգուած մոլորակ մը . որուն փոխ առած լոյսը տկար ըլլալով՝ չկրնար կտրել անյնիլ այն անհուն հեռաւորութիւնն ու գալ մինչև մեր աչքն հասնիլ : Եր տեսաբանական գործիները կատարելագործուելով գուցէ օր մը տեսնենք զայն . բայց թէ և չհասնինք ալ գտնելու զայն , ժամանակաւ պիտի որոշենք իրեն կտրած պարունակը , պիտի ճշդենք զանգուածն , ինչպէս նաև ներքին աստեղ զանգուածն , որուն չորս դին կը դառնայ ,” :

Լըվեռիէի այս խօսքէն կը տեսնուի որ Շնիկ աստղը մեծ մտադրութեան նիւթեղեր է աստեղաբաշխից , բայց ուրիշ կողմանէ ալ անոր գաղտնիքը փարատելու համար , որով պատած են իր շարժումնքն , հարկ է դիտողութեան գործիներն այն աստիճանի կատարելութեան հասցունել , որ ալ փափաքելու տեղի չմնայ :

Երբ պէտք է գիտնալ որ , ըստ կարծեաց Պէսէլի , Շնիկ աստեղ յատուկ

աբրժման մէջ դիտուած անկանոնութիւններուն պատճառ կը համարուի Էգոզուլութիւնն, զոր կ'ազդէ անոր վրայ ընդդիմահար մեծ մարմին մը, որուն որս դին կը կատարէ այս լուսապայծառ աստղն իր յաւիտենական շրջանները: Զգող մարմինը, կ'ըսէր մեծանուն ուղղիչն Վէօնիկսպերկի դիտարանին, պէտք է գտնուի կամ շատ մօտ այն աստեղ որ իր յատուկ շարժմանցը մէջ զգալի փոփոխութիւններ կ'երեւցունէ, կամ շատ մօտ մեր արեւուն: Բայց այս վերջին դիտուածիս մէջ պէտք է ամենամեծ զանգուած մը ունենայանիկայ, և չենք կրնար ըմբռնել թէ ինչպէս կ'ըլլայ որ այսպիսի վիթխարի մարմին մը, համեմատաբար ոչ շատ հեռու արեւէն, մեր դրութեան շարժմանցը վրայ խռովութիւններ չպատճառէ, զորոնք դիտողութիւնը ոչ երբեք յայտներ է: Ուրեմն պէտք է հետեւցունել որ ձգող մարմինը շատ մօտ ըլլայ այն աստեղ: Բայց այս ենթադրութիւնս, թէպէտ և այնպիսի մեծանուն աստեղաբաշխէ մը առաջարկուած ըլլայ, շատ դժուարաւ ընդունելի եղաւ, մանաւանդ Շգրուվէ, ոչ միայն երկբայութեան տակ ձգեց զայն, այլ նաև Պէսէլի մանաւանէն տարի մը ետև յորդորեց Ֆուս աստեղաբաշխը փնտռելու Շնիկ աստեղ վրայ տեսնուած անկանոնութեանց այս գաղտնի պատճառը: Ֆուսի ձեռք զարկած քննութեանց արդիւնքն, ինչպէս կը խորհէր Շգրուվէ, բոլորովին հակառակ էլան Պէսէլի առաջարկած ենթադրութեանն:

Բայց մեծ երկասիրութիւն մը, զոր յամին 1851 ի լոյս ընծայեց Ռէդէրս դանեցին, և քննութիւնքն որոնց իր կողմանէ պարապեր էր Շուպերդ, Ռմերիկոյ Սիացեալ, Լահանգաց Կառլախան Տարեյոյցին հաշուողը, նորէն իրաւունք տալ կարծուեցան Վէօնիկսպերկի աստեղաբաշխին: Ուստի քննելով Շնիկ աստեղ, Պրոկիոնի, Հայկայ α և β աստեղաց ուղիղ ելից տարբերութիւններն, որ դիտուած են 1755 ամէն մինչև 1840, և բաղդա-

տելով զանոնք Tabulae Regio montanae ըսուած աղիւսակաց հետ, Ռէդէրս չտարակուսեցաւ հետեւցունելու թէ Շնիկ աստեղ շարժման անկանոնութիւնքը կը բացատրուին ենթադրութեամբ թերագիծ պարունակի մը, զոր այն աստղը կը կատարէ դրութեան մը ծանրութեան կեդրոնին չորս դին, որ դրութիւնը կը կազմուի այն աստղէն և ընդդիմահար արբանեկէ մը, որ անբաժան է իրմէ իր յաւիտենական ընթացից մէջ, զոր կը կատարէ միջոցին անհնութիւնը չափելով: Վանեաց դիտարանին իմաստուն ուղղիչն ուզեց մանաւանդ աւելի առաջ մղել իր աշխատութիւնն, և որոշել այս լուսապայծառ աստեղ կտրած պարունակին բնութիւնը: Գտաւ որ անոր մէկ շրջանը դրութեան ծանրութեան կեդրոնին չորս դին կը կատարուի յիսուն տարուան մէջ, թերագծին արտակեգրանութիւնն այնպիսի է՝ որ եթէ մեծագոյն առանցքն ըլլայ հինգ, փոքրագոյն առանցքը կ'ըլլայ երեք, և ձեռնհաս եղաւ որոշելու թէ 1791 կամ 1792 տարին եղած պիտի ըլլայ Շնիկ աստեղ ստորին աղեղնագծէն անցից ժամանակը: Արջապէս Ռէդէրսի տուած տարազով, այս ընդդիմահար արբանեկին զանգուածը կ'ըլլայ գոնեա Շնիկ աստեղ զանգուածոյն քառորդին հաւասար:

Բայ բանս պէտք չէ զարմանք բերէ: Իրաւ է որ մեր մոլորակային դրութեան մէջ այսպիսի բան չենք տեսներ, վասն զի մեր մոլորակաց մեծագոյնը, որ է Ուսընթաքն, հազար քառասունութ անգամ նուազ քան զարեւոյնցած ունի: Բայց այս ըսել չէ թէ այն բազմութիւն արեւային դրութիւններէն, որ ցրիւ սփռուած են բոլանդակ արարչութեան մէջ, չըլլան այնպիսիներ ալ, որոնց մէջ մէկ կամ շատ մոլորակաց զանգուածը քիչ տարբերի ձգողութեան յատուկ կեդրոնին զանգուածէն: Բայն ատեն այս արեւներն ալ անշարժ չեն մնար նկատմամբ մոլորակային յատուկ դրութեան մարմիններուն, ինչպէս կը պատահի մեր դրու-

Թեան մէջ, որուն վրայ մոլորակաց վերբերական փոքրութիւնը չկրնար զգալի ազդեցութիւն մը ընել, այլ կոր գիծ մը կը կտրեն ընդհանուր դրութեան ծանրութեան կեդրոնէն չորս դին, որ այս դիպուածիս մէջ քիչ հեռու կը գտնուի այսպիսի լուսաւոր աստեղաց ծանրութեան կեդրոնէն:

Այս ենթադրութիւնը լոկէ որ իրաւունք կու տայ երեւութիս: Տիւպոս աստեղաբաշխն առանց համարելու այնպիսի մոլորակներու գոյութիւն, որոնց զանգուածը գրեթէ հաւասար ըլլայ իրենց ձգողութեան կեդրոնիցը զանգուածոյն (որ գուցէ հակառակ կրնայ ելլել դրութեանց տիեզերագրութեանը), բաւական կը սեպէ ենթադրել որ Շնիկ աստղն իր տեղափոխութեան ընթացիւքը միջոցին ընդարձակութեան մէջ, մտած ըլլայ մեծամարմին խաւար աստեղ մը ձգողութեան շրջասահմանն առ որ կը ծանրի հիմա: Այնչոյս զանգուածոյ գոյութիւնը տիեզերաց մէջ անկարելի բան մը չէ. նոյն իսկ Աբլաս աստեղաբաշխն այս կարծիքէն էր: Այս մարմիններս հաւանականաբար շիջեալ արեւներ են, որ միջոցին մէջ կը ծանրին և կը շարունակեն ըլլալու ձգողութեան կեդրոնք, և անտարակոյս կը պատէ անոնց ալ չորս դին մոլորակաց տիրական խումբ մը: Այնչոյս աստեղք, անջերմ աստեղք, ուր ամէն կեանք վերջացեր են, ուր ամէն ծնունդը լմնցուցեր են իրենց շրջանը, զոր Աստուած սահմաններ էր, կը սպասեն այն ժամանակին, յորում ձգողութեան փոփոխութիւնն ի տիեզերական վանողութիւն՝ թոյլ տայ լուծման և քայքայման երկնից այս վիթխարի դիականցն, ու զիրենք կազմող մանրամաստները սրբուէ երկնից խորերը, մինչև վերադառնայ նոր փոփոխութիւն մը՝ վանողութեան ի տիեզերական ձգողութիւն՝ նորէն սանձելու զանոնք ու նոր արեւներ և նոր մոլորակներ կազմելու: Այսն զի եթէ հոս այս աշխարհիս վրայ ամենայն ինչ կը ծնանի, կ'ապրի ու կը մեռնի, այս ընդհանուր օրէնքը

պէտք է ըլլայ բովանդակ տիեզերաց մէջ, և արեւներն ալ պէտք է որ վերանորոգին նման ծառոց տերեւոցն: Այս ենթադրութիւններն, զորոնք թէպէտ յետագայ գործք ըստ մասին անձիշդ ալ ցուցած ըլլան, անոր համար յիշատակեցինք, որպէս զի ընթերցողք հարեանցի տեղեկութիւն մը ունենան կարևոր գիտիս ամբողջ պատմութեանն:

Այնոր համար պէտք է յիշենք նաև որ հռովմայեցի աստեղաբաշխը, Պալանտրէլի վարդապետը, չհամոզուելով Ռեդէրսի առաջ բերած փաստերուն, որով կը հաստատէր գաղտնի մոլորակի մը գոյութիւնն, ընդարձակ երկասիրութիւն մը ներկայացուց անցեալները Ռարիզու գիտութեանց ձեմարանին, ուր կը ջանար ցուցնելու թէ Շնիկ աստեղ ուղիղ ելից վրայ տեսնուած պարբերական փոփոխութիւնները կրնան կատարելապէս բացատրուիլ տալով նոյն աստեղ յատուկ շարժումն մը:

Իսկ թէ և ըվէռիէի միւիթարական խօսքէն յոյս առած, որ կ'ըսէր թէ գիտութիւնը տեսաբանական գործեաց հետզհետէ կատարելագործուելովը գուցէ օր մը կարող ըլլայ գտնելու այս գուշակեալ մոլորակը. աստեղաբաշխներէն շատերը սրտերնին հանդարտեցուցին, և համարեցան թէ այսպիսի գեղեցիկ աշխատութիւնք ոչ երբէք բարեյաջող գիտով մը կրնան պրսակուիլ: Ինչուան եղան որ հաւանականութեան հաշուի տակ ձգեցին այս գիտը, և գտան որ Շնիկ աստեղ մեզ մէջ ունեցած անհուն հեռաւորութեամբ անդրադարձեալ լուսով փայլող մոլորակ մը տեսնելու համար, այնպիսի գիտակ մը պէտք է որ գոնէ 46,000 անգամ մեծցունէ առարկաներն, ուր մինչև հիմա եղած զօրաւորագոյն դիտակներն հազիւ 6000 անգամ կը մեծցունեն:

Այց իմաստնադունից խորհուրդներն իսկ յաճախ սխալական են, և պակասաւոր իրենց վարդապետութիւնը: Ինչդեռ Աբրոպա ենթադրու-

Թիւնները կը բազմապատկուէին, և յաշուի տակ կը ձգուէր այս գիւտիս տուազ կամ ոչինչ հաւանականութիւնն, չմերիկա զբօսասէր աստեղաբաշխ մը պատկերահան, Վլէք անունով, բոլոր գիտնական աշխարհին մէջ զարմալալի լուրը տարածեց թէ Շնիկ աստեղ խորհրդաւոր ընկերը գտնուեցաւ։ Ինքն էր գտեր զայն 18 բուլթաւարկական ունեցող դիտակաւր, թէ և անոր հեռաւորութիւնը գլխաւոր աստղէն 10 մանրերկրորդ ըլլար։ Բայ լուրս սկզբնաւ շատ հաւատարի չեղաւ, այնչափ որ Բէգերս, բնական հայրն այս նորագիւտ աստեղս, չէր ուզեր ճանչնալ զայն իբր իրենն, որուն կանխաւ գուշակէր էր զօրաւոր գոյութիւնը։ Բայց դիտողութիւնը, ինչպէս դիւրին է երեւեակայել, այնչափ բազմապատկուեցան որ շուտ մը ուրիշ աստեղաբաշխք ալ տեսան զայն, և ասոնց մէջ երկու երեւեակոյնք, Պոնտ անգղիացին և Շաքոնազ գաղղիացին։ Սիւայն Բարիզ, ուր կը բնակի վերջինս, շատ դիւրին չեղաւ այս գիւտիս յաջողութիւնը․ պատճառն էն մասամբ տեսաբանական գործիք, կամ մանաւանդ թէ երկինքն՝ որ շատ ձեռնարկու չէն այսպիսի նուրբ և դժուարին դիտողութեանց։ Ընկուիէի հրաւիրանօքը ձեռք զարկաւ, Ֆուգոյի և ուրիշ բազմութիւտ աստեղաբաշխից հետ, Շաքոնազ զինելու Շնիկ աստեղ գէմ առաջնայն հրակայաձեւ հեռագիտակն, որ աւելի քան զ80 հարիւրորդամէզը տրամագիծ ունի, և ուշի ուշով դիտեցին շատ օր անդու առանց տեսնելու այն ցանկալի աստղիկն․ երբ վերջապէս անցեալ մարտի 20ն մինչ Շաքոնազ հեռագիտակին աչամերձին աչքը դրեր ու մտադիր կը դիտէր, տեսաւ որ Շնիկ աստեղ յորդաբուլի լուսոյն ճառագայթումն յանկարծ նուազեցաւ, իբր թէ զայն կազմող ճառագայթներն իրենք իրենց վրայ կ'ամբոփուէին ու աստեղ վրայ կը կեդրոնանային, և շուտ մը անոր խնդրեալ ընկերը տեսանելի եղաւ։ Շնիկ աստղէն անոր ունեցած հեռաւորութիւնն էր 10¹⁴ և դրից անկիւնն էր 85°։ Տեսանելութիւնը կէս ժամէն աւելի չտեւեց, ետքէն լուսոյ ճառագայթումը նորէն անյայտ ըրաւ զայն։ Բայ նոր աստղիկը վերջէն տեսան նաև Քէյմպրի՝ Լորի աստեղաբաշխը, և Սալգա՝ ասէլ աստեղաբաշխը։

Իսկ Բէգերս առաջին կարծիքը փոխելով ըսաւ թէ ամէն բան խորհրդածելով վերջերս գտնուած նոր աստղը շատ կարելի է որ Շնիկ աստեղ ընկերն ըլլայ․ որուն Պէսէլ առաջին անգամ գուշակեց խորհրդաւոր գոյութիւնը, և ինքն հաշուեց պարունակն ու զանգուածը։ Ս'ան զի դրութեան անկիւնքն 83° և 86° զոր դիտեց Շաքոնազ 20 և 25 մարտի, ըստ բաւականին կը միաբանին Շնիկ աստեղ պարունակին հետ, զոր Բէգերս հաշուեց, ուստի արգելք մը չկայ որ նոյնը չըլլայ։ Բայ բանիս համոզուեցաւ նաև Ընկուիէ, որ չուզեց հրատարակել մէկէն Շաքոնազի դիտողութիւններն, յառաջ քան ստուգելու խիստ հաշուով դրից զուգընթացութիւնը՝ դիտուած աստեղ և ենթադրական աստեղ զոր երեւակայեց Բէգերս անուանի աստեղաբաշխն Լոգոնայի։ Ս'երջապէս ամերիկացին Սէֆֆըրդ և Քեֆֆերի աստեղաբաշխն Լոլերս լմնցունելով մի և նոյն ժամանակը Շնիկ աստեղ դիտեալ խոտորմանց քննութիւնը, Պէսէլի և Բէգերսի հետեւանացն հասանկատմամբ այն աստեղ ընկերակցին, գտնելով իրենք ալ որ անոր շրջանին ժամանակը կը կատարուէր յիսուն տարուան մէջ, և հաշուով որոշուած անոր դրից անկիւնը կը համաձայնէր նոր գտնուած աստեղ դիտուած դրից անկեանն հետ։ Յետ այս ամէն քննութեանց նոր գտնուած պզտի աստեղ նոյնութիւնն հաշուով ենթադրուածին հետ, որ առ ժամանակ մը տարակուսի տակ ընկաւ, գրեթէ ամէն աստեղաբաշխներէն ընդունելի եղաւ, և միայն երկու տարի բաւական էն որ այս բանս ամէն կարելի վիճէ զերծ ըլլայ։

Իսայց կ'երեւայ թէ բանն ինչուան հոսկանկ պիտի չառնու։ Իսկ Մուկէրս աստեղաբաշխը ծանոյց որ α աստեղ չիղրային, հասկին, Կուսին և β աստեղ չայկայ՝ դիտուած դրից քննութիւնն իրեն ժխտական արդիւնք մը տուեր են, բայց ընդհակառակն Պրոկիոնի ուղիղ ելքն և խոտորմունքն 1750 ամէն մինչև 1860 դիտուած, իրենքանի մը անկանոնութիւններ յայտնեցին, որոնք միայն կը մեկնուէին այս աստեղ ալ ընկեր մը շնորհելով, ինչպէս Շնիկ աստեղ տրուեցաւ։

Պուլցէ ժամանակաւ պիտի գտնուի նաև Պրոկիոնի արբանեակն, ինչպէս Շնիկ աստեղը գտնուեցաւ։ Կապայն պիտի տայ այս առաջարկութեանս ալ լուծումն. իսկ ներկայապէս թէ և այս գիւտն իր առաւելութիւնը քիչ մը կորսնցուց երբ գիտցուեցաւ թէ ինդիրն աստեղ մը վրայ է եղեր և ոչ թէ մուրրակի մը, որովհետեւ մէկ մըն ալ աւելցաւ արդէն ըստ բաւականին մեծ թիւը կրկնակ աստեղաց, ի վերայ այսր ամենայնի դիտութիւնը փառաւոր քայլ մըն ալ առաւ. այս կրկնակութիւնն ոչ եթէ դիպուածով կամ տեսաբանական զօրաւոր գործեաց օգնականութեամբը գտնելով, ինչպէս առաջներն, այլ մըտաց խորին աշխատութեամբն։ Սրեմն ասիկայ ալ այնպիսի գիւտ մըն է որ մեծ պատիւ կը բերէ մարդկեղէն մտաց, հաւասար Պոսիդոն մուրրակին գիւտին, որ Սրանոսի ընթացից շփոթմանք քննութեանն արդիւնքն է, և կը ցուցնէ թէ որչափ ալ արուեստը կատարելագործէ դիտողութեան միջոցները, մարդուս միտքը միշտ քայլ մը առաջ կ'անցնի քան զզօրաւորագոյն գործիս աստեղաբաշխութեան։

Բաքերացոց պետոռքեան կառավարոռքիւնը, սովորոռքիւնքն ոչ կրօնքը։

Եւրոպայէն ելող և Վաղգէա-Վաբելացոց պետութեանց ինչպէս ձեւանալուն վրայ ամենեւին ծանօթու-

թիւն չկայ։ Իսկզբան թագաւորին իշխանութիւնը բացարձակ էր. և թագաւորն թագաւորաց՝ ինչպէս որ կուտած է, պալատին մէջ կը նստէր, որ միանգամայն միջնաբերդ էր և Պուլցէ կ'ըսուէր։ Հոն բազմութիւն պալատականաց կը գտնուէին թագաւորին քով, որոնց մէջ կարգով առաջին էին ներքինիք. ներքինապետը ընդհանուր հսկողութիւն կ'ընէր բոլոր արքունեաց մէջ ապրողներուն վրայ. պատերազմի մէջ թագաւորին հետ կ'ըլլար, ինչպէս նաև քրմապետը և բոլոր արքունիքը, միանգամայն և կանայք։ Արքունեաց մեծամեծ իշխանաւորներէն կը սեպուէին նաև պալատին վերակացուն և պահապանապետը։ Պաշտօնէից ժողովք մը ուրուն մէջն էին հաւանականաբար այս անձինքն ալ, կ'ուղղէր տէրութեան կառավարութիւնը։ Թագաւորը մըտնջենաւոր նախագահ էր այս ժողովքին. ետեւէն կու գային դասակարգութեամբ թագաւորին երկրորդը, երրորդը, և այլն։

Պետութիւնը գաւառ գաւառ կամ այլ և այլ նախարարութիւն բաժնուած էր, յորս կը հրամայէին քաղաքապետք և իշխանք, որ իրենց պատուանուններուն, աստիճանացն ու պաշտօնիցն համեմատ կը զանազանէին ըստ կարգի իրարմէ, որոնք նաև երբեմն երկու իշխանութիւն՝ այսինքն զինուորական ու քաղաքականը մէկէն կ'ունենային։

Երկրաւորաց գլխաւոր պարտքերէն մէկն էր հարկահանութիւն ընել. ստակ կամ բնական բերք առնելով ուսկից նախ իրենց ալ մաս կը հանէին։ Եթէ դատաւոր մը և ընդհանրական հոգաբարձու մը առննթերակայ էր քովերնին. ասոնցմէ ետեւ կային բազմութիւն մը դատաւորաց և ստորակարգեալ պաշտօնէից, որոնք գաւառացայլ և այլ մանր բաժանմունքներուն մէջ ցրուած էին։ Այս դասակարգութեան ստորին կարտեղական գործակալ մ'ալ, որ չէր կրնար բան մը գործել առանց հաւանութեան ժողովքի մը։